

**NACIONALISMUS VS. INTERNACIONALISMUS.
KAREL HLAVÁČEK MEZI *MODERNÍ REVUE* A SOKOLSTVÍM**

OTTO M. URBAN

Centrum současného umění DOX, Praha; ottomurban@gmail.com

ABSTRACT**Nationalism vs. Internationalism. Karel Hlaváček between the *Moderní Revue* Magazine and the Sokol Movement**

The paper deals with the concept of nation, or Czechness, in the views of the poet, theoretician and artist Karel Hlaváček (1874–1898). In the mid-nineties of the 19th century, Hlaváček belonged to the inner circle around the magazine *Moderní revue*. In this environment, issues related to national identity, especially in the field of art and culture, but also in the political and social context, were often discussed. At that time, however, Hlaváček was also active in the Sokol association, whose national, i.e. Czech, dimension was not negligible. The texts he published in the Sokol press often differed significantly from those in the pages of *Moderní revue*, even in terms of the concept of the nation. The difference between the well-known text *Nacionalism a internacionalism* (*Moderní revue*, December 1896) and his extensive study of Sokol as a social movement, which he published a few months later in the magazine *Sokol* (October 1897), is absolutely crucial. Hlaváček's views will be placed in the broader intellectual context of European decadent art.

Keywords: Karel Hlaváček; *Moderní revue*; Sokol; social movement at the turn of the 19th and 20th century in Bohemia

„Měl v sobě dva světy, dva lidi, dvě povahy najednou: jednu vydresovanou, vyumělkovanou, na vnějšek, tedy studenou a cizí a druhou teplou, živoucí, upřímnou a vášnivou, v které se příroda hlásila o své právo.“¹

V prostředí *Moderní revue* se otázky spojené s národní identitou, zejména v oblasti umění a kultury, ale i kontextu politickém a sociálním, často probíraly. Otázky spojené s národem se v těchto diskuzích neobjevovaly zcela izolovaně, ale vlastně vždy v souvislosti s pojmy duše a rasa. Duše je v tomto kontextu vnímána nejvýše, jako výraz svobodné a nezávislé individuality. V tomto smyslu je pak kritický pohled na chápání národa i rasy pochopitelný. Okruh *Moderní revue* odmítá jakékoliv vyčleňování v otázkách spojení rasy a umění. Karásek ze Lvovic napsal, že v „[...] umění jako v lidstvu jsou různé rasy, a různá plemena. Vylučovat z něho tu neb onu rasu, poněvadž není taková jako jiná rasa, je prostě absurdní.“ Či na jiném místě: „V umění rozhoduje umění a ne rasa. Vyjádril-li

¹ Jiří Karásek ze Lvovic, *Impresionisté a ironikové*, Praha 1926, s. 72.

autor sebe a vyjádřil-li přitom rasu, z níž pošel – dobrá. Ale vyjádřil-li autor jen sám sebe, pak je to také dobře.“²

Stejně tak odmítavě se stránkách *Moderní revue* tehdy psalo i o národu. Pro Karla Kamínka byl „[...] národ čeládka všemožných vrstev, spjatá stejnou řečí a rvoucí se v divokých sečích.“³ Jeho kolega Bohuslav Chaloupka viděl národ jako „[...] smečku lidí, rolníků, uzenářů, advokátů, naděje vlasti; tupců atd. sehnanou bůh ví odkud, trpící slavomamem, opírající se o staletou minulost, tu masu bez ducha.“⁴ V programovém textu *K poslední fázi české poezie* napsal Arnošt Procházka: „Národohospodářsky slabí a nesamostatní, nacionálně svíráni, tlačeni, šleháni – samá minulost, bídná přítomnost, tolik jako žádná budoucnost – nestačí to k vědomí dekadentství. Postavte, opakují, do tohoto stavu věcí člověka s myslí delikátní, se srdcem citlivým, s duší bohatou, jemnou, lehce zranitelnou, člověka hledajícího a potřebujícího velké, planoucí, živné, jásající – a máte tu vytčeny všechny důvody, aby se viděl dekadentem, synem doby v koncích, dítětem národa, jež tráví večer svého života, poslední ratolest stromu, jenž podlehl vichřicím časů a věků, všechny podmínky politické, sociální, národní, umělecké. Konstatuji výhradně fakt možnosti a pravost takového duševního stavu dekadentního, vplynulého z české půdy.“⁵ Tento text uzavírá *Almanach secese* vydaný v roce 1896 v Praze. Společně s *Manifestem moderny* se jedná o další významné generační vystoupení v polovině devadesátých let 19. století.

Od prvních čísel věnovala *Moderní revue* velkou pozornost mezinárodní umělecké scéně, na jejích stránkách se objevily první české překlady mnoha významných autorů, jmenujme alespoň Oscara Wilda, Jorise Karla Huysmanse, Julesa Laforguea či Josephina Péladana. Některé texty byly dokonce publikovány v originálech, pravidelně se také objevovaly rubriky referující o dění v zahraničí. Jako první u nás reprodukovala i práce Edvarda Muncha, Féliciena Ropse nebo Gustava Vigelanda.

Hlaváček patřil od roku 1895 do nejužšího okruhu *Moderní revue*. Souběžně se zde představil nejen jako básník, ale i jako kritik a výtvarník. V úvodu svého textu *Nacionalismus a internacionalismus* si Hlaváček klade otázku: „*Jest nějaká duše česká, německá, francouzská – totiž speciálně česká, německá, francouzská? Ačkoli na prvý pohled každý postřehne naprostou nemožnost takového specifikování, přece je nutné zvrátit takový předpoklad.*“ Tématem tedy principiálně není národ, ale problematika duše, tedy jednotlivce. Text vyšel v prosincovém čísle roku 1896 v měsíčníku *Moderní revue*. Dále Hlaváček píše, že žijeme „*Uprostřed nejtřetěnějšího nacionálního šovinismu, uprostřed největšího nacionální vřavy, vlasteneckých křečí, pustého spílání a nejzavilejší zášti k cizincům.*“ A v závěru konstatuje: „*Jak malicherné a ubohé jest všecko to národní štvání.*“ Duše je pro Hlaváčka: „[...] *jen jedna jediná a ta se nedá dělit na stáda a ovčince.*“⁶

Hlaváček byl však v té době i aktivní ve spolku Sokol, jehož národní, tedy český, rozměr byl nezanedbatelný. Texty, které v sokolském tisku publikoval, se od těch ze stránek *Moderní revue* často zdánlivě lišily, a to i v otázce pojetí národa. Na první pohled se zdá zcela zásadní rozdíl mezi citovaným textem *Nacionalismus a internacionalismus* a rozsáhlou studií *Sokolství jako hnutí sociální*, kterou publikoval o několik měsíců později v časopise

² Jiří Karásek ze Lvovic, *Chimerické výpravy*, Praha 1906, s. 35.

³ Karel Kamínek, *Mezi dvěma světy*, *Moderní revue* VII, 1898, s. 60.

⁴ Bohuslav Chaloupka (Chlad), *Zpověď*, *Moderní revue* IV, 1896, s. 18.

⁵ Arnošt Procházka, *K poslední fázi české poezie*, in: *Almanach secese*, Praha 1896, s. 75.

⁶ Karel Hlaváček, *Nacionalismus a internacionalismus*, in: *Kritiky*, Praha 1930, s. 96.

Sokol (říjen 1897). Jde zároveň o poslední Hlaváčkův příspěvek otištěný v sokolském tisku: „*Hnutí sokolské bylo již ve svém začátku hnutím ryze sociálním: chceme vštípit mravní uvědomění ve své řady a snažíme se je probouzeti všady i kolem sebe, kam nemožno zasáhnouti přímo naší metodou spolčovací – tato hesla zhodnocují veškerou práci sociální, osvětovou, kulturní. Neboť zde je kořen všeho zla, ve skleslé mravnosti moderního člověka, v nemravnosti, která se projevuje jako pud sebe povýšiti, sobě zajistiti rozkošnictví na úkor jiných.*“⁷ Hlaváček tehdy byl již především autorem básnické sbírky *Pozdě k ránu* a cyklu kreseb *Prostibolo duše*. Tento rozpor, jenž byl častokrát zmiňován a opakován, však více než ze samotného obsahu textu vycházel z překvapení, že se v jedné osobě střetává jemný a neurastenický dekadent a svalnatý Sokol.

Jakkoli Arnošt Procházka reagoval na Hlaváčkovu sbírku *Sokolské sonety* pouhým zvoláním „*Příteli????!!!*“, Hlaváček v sokolském hnutí působil až do svého předčasného úmrtí v červnu 1898. Je ale patrné určité ochladnutí a menší aktivita ve spolku; otázky národní byly pro Hlaváčka podřízeny otázkám sociálním. Stejně tedy jako v otázkách uměleckých viděl Hlaváček českost jako něco, co je podřízeno silnějším myšlenkám, které přesahují hranice států a území.

Zájem o politickou a sociální tematiku byl pro umělce okruhu *Moderní revue* spojen zejména s anarchistickým hnutím. Podle svědectví Jiřího Karáska ze Lvovic „[...] překládal Procházka“ pro jeho členy „*Stirnera a já jsem se nerozpakoval jít mezi dělníky i do zapadlých hospod a přednášet jim o Nerudovi, o Fričovi, o Augustinu Smetanovi atd.*“⁸ Významnou úlohu v anarchistické orientaci revue sehrál básník a kritik S. K. Neumann, jenž navíc v roce 1897 založil časopis *Nový kult*, kam přispívali i další členové *Moderní revue*. K okruhu *Moderní revue* tak měli tehdy blízko i anarchisté Pravoslav Kalina a Věkoslav Haber. Blízké vztahy udržovali také s Pravoslavem Veselým, novinářem a politickým aktivistou, který byl odsouzen v procesu s Omladinou. Karásek ze Lvovic o tom později napsal: „*V tehdejší Omladině jsme našli mnoho přátel a na Bory do trestnice šla Moderní revue na několik adres.*“⁹

Již v prvním ročníku revue byl otištěn překlad studie Socialismus a ideál sociální od Jeana Marie Guyau, diskutována byla i rozsáhlá stať Oscara Wilda Lidská duše za socialismu. Wilde napsal tento text v roce 1891 a spojení elegantního dandyho se socialismem je možná podobně překvapivé jako u Hlaváčka. Wilde byl v tomto textu silně ovlivněn myšlenkami ruského anarchisty Petra Kropotkina a socialismus měl pro něj hodnotu proto, „[...] že povede k individualismu“, na jiném místě pak poznamenal: „*Zrušíme-li soukromé vlastnictví, teprve budeme mít pravý, krásný, zdravý individualismus*“ či „*Opravdová dokonalost člověka netkví v tom, co má, ale v to, co je.*“ V tomto kontextu se pak Hlaváčkovy texty publikované v sokolském tisku nezdají tak překvapivé.

Je zřejmé, že Hlaváček sokolství politicky chápal a svůj názor později otevřeně prezentoval i v sokolském tisku. V recenzi knihy Karla Vaníčka *Sokolské epistoły*, kterou otiskl časopis *Sokol* v roce 1895, se také poprvé zmiňuje o dekadenci. Vidí ji v širších souvislostech, právě díky pochopení její názorové provázanosti s anarchistickým hnutím. Jeho pohled je zaujatý, vyhraněně subjektivní, burcující, nesmiřitelně odkrývá a analyzuje

⁷ Karel Hlaváček, Sokolství jako hnutí sociální, *Sokol* XXIII, 1897, č. 10, s. 225.

⁸ Jiří Karásek ze Lvovic, Počátky *Moderní revue*, *Rozpravy Aventina* VII, 1931–1932, s. 58.

⁹ *Ibidem*, s. 171.

citlivé body. Text má strukturu projevů, počítá se zaujatým posluchačem: „*Jest to úloha daleko nesnadnější rozněcovati heslem – rovnost, volnost, bratrství – blazeovaného vyhýčkance třídy střední než přístupného a vznětlivého dělníka nebo zemědělce. Onen veškeru volnost, rovnost, bratrství zrovna tak zatracuje, zrovna tak zuby nehty proti ní se brání, jako tento po ní žízni touhou celého svého uštvaného těla, té celé své odkopávané duše. Ale právě proto, že onoho považujeme za člena, hynoucí kasty národu cizí, ze žádné strany nic pro jeho záchranu se nepodniká, nýbrž spíše s jakousi jízlivou radostí pozoruje se jeho pád po šikmé ploše, které snaží se dáti ještě šikmější sklon. Jen aby pád byl jistý, k zabiti jistý. Jest to snad už vinna sobecká povaha lidská, ale mnoho lásky v tom není. Tento podstatný znak sociální opravy však neplatí jen v tom úzkém rámci, který nám autor Epištol načrta, nýbrž platí napořád u všech novověkých hlasatelů morální i sociální opravy. Zejména v literatuře, jež vždy před dobou předchází, takzvané literatury ‚dekadentní‘ čili úpadkové (jejíž stopy i v naší české literatuře lze v posledním čase datovati) chce se užiti jakožto výbojně zbraně, kterou má vykrvácti dohasínající slunce buržoazie.*“¹⁰

Sokolské hnutí bylo pro Hlaváčka, zejména po vstupu do okruhu *Moderní revue*, málo radikální ve svém směřování. Důležitou roli v této přeměně sehrála i jeho zkušenost, jakkoli krátká, s vojenskou službou. Svě přítelkyni Marii Balounové tehdy z Tridentu napsal: „*Je to prudký a studený náraz brutální reality, který tu prodělávám.*“ V té době také probíhaly v libeňském Sokole bouřlivé diskuse a spory o novém náčelníkovi místní jednoty. Dopisy, které Hlaváček od přátel sokolů do Tridentu dostával, jsou plné nářků na poměry v libeňském Sokole, na stoupající intriky a nevraživost, která tam panovala. Litovali jeho nepřítomnosti, neboť v jeho osobě spatřovali možnou záchranu a nápravu poměrů. Proto pro ně muselo být i určitým zklamáním, že Hlaváček věnoval Sokolu i sokolskému tisku stále méně času.

Dekadenci bývá často vytýkána odtrženost od reality okolního světa, život ve slonovinové věži. Věž však také otevírá širší a nové pohledy na okolní svět. A právě Karel Hlaváček je příkladem takového vidění světa, vidění, které je kritické až nesmlouvavé, ale zároveň citlivé a hluboce lidské.

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE

- Dupačová Gabriela – Zach Aleš (edd.), *Jiří Karásek ze Lvovic: Vzpomínky*, Praha 1994.
Merhaut Luboš – Urban Otto M. (edd.), *Moderní revue, 1894–1925*, Praha 1995.
Merhaut Luboš (ed.), *Arnošt Procházka: Kritiky a eseje z let 1892–1924*, Praha 2020.
Urban Otto M., *Karel Hlaváček: Výtvarné a kritické dílo*, Praha 2002.

¹⁰ Karel Hlaváček, Sokolské epištoly, *Sokol XXI*, 1895, č. 1, s. 13.